

KULTURAK ALA/ETA ELIZAK? ARMENIAKO ELIZ KULTURATZEA DELA-ETA

Kristautasunak herri anitz hartu izan ditu bere baitan, eta herrien kristautzeak munta handiko ondorioak izan ere bai herri-kulturen historian. Baina Ebanjelioaren eta Elizen herrietako kulturatzea ez da beti gisa berean gertatu, ez eta politika-modu beraz burutu. Eliza kristauak moldeanitzak izan dira, herri eta kulturetan leku hartzean.

Mendebaldeko Elizak (gehienbat Katoliko Erromatarra eta Erakunde Protestanteak) alde batetik, eta Ekialdekoak bestetik kulturatze horretan gisa kontrajarrian ibili izan dira, batez ere Europan. (*Misio* deitzen mundua besterik da, bere kabuz edo eraman nahi izan dena, alegia).

Eliza Kristauek gure Euskal Herrian ibili izan dituzten bideez galderarik franko bada oraindik aztertu eta erantzuteko; horregatik, argigarri gerta daiteke gurean ere eliz historia ezberdinen alderaketa.

Horretaz zerbait berririk jakin minez heldu nion aurrekoan liburu atsegin bati: *Karékine 1er Catholicos de tous les Arméniens* (1998)¹, eliz buruzagi moderno batek Elizaren iragan kulturatzaileaz zer esan zezakeen jakiteko gogoz.

¹ GUAITA, G. (1998): *Karékine 1er Catholicos de tous les Arméniens. Entretiens avec...* Paris: Nouvelle Cité.

Izan ere, Ekialdeko Eliza kristauen artean armeniarrena da beharbada historikoki nortasun kultural deigarria erakutsi duen gaurko eliz elkarterik bizkorrena, eta, bukatzeaz dugun XX. mende honetan, ekialdetarra eta txikia izanik (sei milioi bataiatu goitik jota ere) Mendebaldeko gizartean bere burua egokiro txertatu duen kasik bakarra. Bestalde, orain burutzat duen Karekin I.a da Elizen arteko Erakundeetan aspaldion Eliza horrek izan duen gidaririk estimatuena. Liburuak, ba, bazuen arrazoirik erakargarri suertatzeko.

Erljio eta Eliza guztiek bezalatsu, Ekialdekoek eta Armeniar honek ere modernitatearen erronkari nola erantzun, du buruhausterik handienetakoa Milurteko berriaren aurrean. Berritze-ahalegin horretan, Ekumenismo zabaletik datorren gizona da Karekin, 1950. etako hamarkadatik elizen arteko harremanetan buru-bihotzak jarri dituen.

Pertsonaia baino areago, hemen kristau Eliza baten burubide kulturala interesatzen zait, baina hori ulertzeko komeniko zaigu gizonaz ere zerbait jakitea.

Karekin: gizona (1932...)

Karekin I.a Sirian jaio zen, Turkiaren mugaldean (1932); Kessab izan zen mutikoaren sorterrria; apika, XI. mendean gerotik armeniarren bizileku zen herriska hori. Nonahiko horrelako herrietan bezala, Sirian izanik ere, Armeniaren kultur tradizioan seaskatua hazi zen gaztea: “Gure herriskan, familiaz gain, hiru bilgune genituen: eliza, eskola eta liburutegia ere bazuen armeniar kluba. Nire liburu zaletasuna elkarte honetako liburutegian piztu zen, eta 14 urte nituela neuk prestatu nuen hango katalogoa”.

Lehen eskola hartan armenieraz gain, frantsesa eta arabiera ikasi zituen, azken hau ez gerora nahi izan bezain ongi. Turkiarren eskuetan jasandako genozidioaren ondoren (1915), Siria eta Libanoko arabiarrek harrera ona egin zieten armeniarrei, eta horrek hurbiltasun bihozkorra sortu zuen hauen arte-

an kultura arabiarrekiko. Ekialdeko herriarte zabal hartan, familiak eman zion, gainera, Karekin gazteari bere aberritasuna: “Nire aita Armeniaren independentziaren aldeko mugimenduari emana zen; muttikoa zela, Turkiaren aurkako askapen-borrokaren parte hartu zuen gure aitak; semeontzako ereduak izan zen bera”.

Diaspora armeniarreko umea izaki, Erbeste horrek dakartzan harreman kulturalak eta aberri-hautapenak ezagutu zituen, oso bertatik. Siriak bere independentzia eskuratzea erabaki zuenean, Karekin-en aita, frantses armadan zerbitzari zena, kaserna utzi eta Siriaren independentziaren alde borrokatu zen.

Bizipen horietatik hasita, Karekin-ek Diasporaren kultur balioa eta “aberri bikoitzaren esperientzia” azpimarratu izan ditu:

Diaspora armeniarra gutxiengo-esperientzia ederra da, beharbada Mendebaldeak oraindik aski balioetsi ez duena. Gure hizkuntza ikasteko askatasuna genuen, mendetako gure historia ere bai, eta gure kristau fedea bizitzeko aukera, eta, aldi berean, bizi ginen herriko bizitza herritarrean parte hartzen genuen.

1944an Seminariora joan, eta hogeitertekin monje sartu zen Karekin (1952). Apaiztu ondoren, goi-ikasketak etorri ziren; 32 urterekin Gotzain egin zuten, 1964an, eta betekizun horrekin Iran-era joan zen (1971-1973), zeregin berarekin New York-era bidali zuten arte, lau urtetarako. 1977-1995.etan Beirut ondoko Antelias-ko Katolikos bezala jardun zuen, azkenik Etxmiatzin-erako (Armeniako Estatuan) Armeniar guztien Elizako *Katolikos* idendatu zuten arte (1995...)².

Curriculum honen barnean, ikastunaren eta elizgizonaren zenbait alde azpimarratzekoa da. Lehen ikasketen ondoren, Libanotik Oxford-era bidali zuten ikas-eginkizunak burutzera, eta Ingalaterran erronka berri baten aurrean aurkitu zen gaztea: osorik armeniar izan behar zuen; baina, aldi berean,

² Etxmiatzin da Armeniarren Erroma, eta berori da “Katolikos” deriztaten Aita Santuaren egoitza ofiziala, Eliza osoaren buruzagi horrena.

Mendebaldeko elizen mundua ezagutu eta bertatik sustagarri izan zitezkeen balioak jaso.

Oxford desafio bat izan zen niretzat, challenge bat, ingelesek esan obi duten bezala: tradizio kristau unibertsalaren barnean nire neuretasunarekin fidel izateko desafioa. Oxford-en ezagututako zientzia teologiko handiaren aurrean, beronetako zeintzu osagai izan zitezkeen gure tradizio armeniarreko identitatea hobeki erakutsi eta sakontzera eramango gintuztenak, galdetu nion nire buruari.

Karekin-ek liburuko elkarrizketa hauetan bere herriarekiko erakusten duen atxikimendu aitortu eta kasik aldarrikatuak erro luzeak ditu, eta ez pertsonalak bakarrik. Eliza jakin baten aukera da hori: Bere buruzagi nagusia *Katholikos* (=unibertsala) bezala izendatzen duen Eliza hau “Eliza Armeniarra” da, pentsamendu eklesiologiko oso baten sintesi eta paradoxa geratzen dela.

Eliza hau monofisita omen zela-eta, Erroma eta Etxmiatzin-en artean harremanak gaiztotuta izan ondoren (c. 451-1996), Karekin I.ak Joan Paul II.arekin batera adostasun teologiko-juridiko bat eskaintzen duen agiria sinatu du (1996, abendua). Dena den, Teologian edo Zuzenbidean egon zitezkeen urruntasunek baino elkarren arrotzago egin ditu bi Erakundeok mendetan bizi izan dituzten historia kulturalak eta eliz ereduak, eta horretaz esan nahi dugu orain zerbait.

Eliza Armeniarra (302...)

Eliza Armeniar Gregoriotarra³ deitua Eliza nazionala da, hau da, bere kulturaz ongi xedaturiko herri jakin baten zerbitzuan dagoen eliz erakunde katoliko ez-erromatar juridikoki inde-

³ Eliza Armeniarrari *Gregoriotarra* deitu izan zaio (IV. mendean San Gregorio Argiztatzailleak sortua delako), horrela, hitz horrekin alegia, Aro Modernoan Erromak sortutako errito armeniarreko “Eliza Armeniar Katolikotik” nahiz Ebanjeliko Protestantetik bereiziz. Hemen Eliza Armeniarra esatean, herri horretako %95 kristauek beretzat duen Eliza Gregoriotar horretaz ari gara, noski.

pendentea. Hau da, behintzat, bururatzan zaidan definiziorik hurbilena. Eliza hau (Eliza koptoa izan daiteke antzeko beste kasu bat) Ebanjeliotik eta Eliza unibertsalaren teologiatik bezala, eliz eta armeniar historia nazionaletik antolatu den erakundea da. Badaki, eta historikoki jakin du, Kristau Eliza zabalago baten partaide dela, baina bere barruti hautatuari lotu izan da, lanean bezala bere autarkia juridikoan.

Armenia izan zen, esan ohi denez, lehen Estatu edo Erreinu ofizialki kristaua (301, edo nahiago bada: 313), eta Kristautze ofizial horrek, ondoko belaunaldietan eragin zabala eta sakona izan zuen, herri haren antolamenduan, pentsamoldean eta kultura osoan. Elizaren eta eliztarren bizitza ez-ezik herritar guztiena, nazio osoarena, markatu zuen gertakari hark Armenian.

Eliza Armeniarrak, izenari izanarekin jarraiki (edo alderantziz nahiago bada), bere herriaren zerbitzuan jarri zituen indar guztiak: kristauartea eta beronen boterea, kultura, pentsamendua, artea... Ez da erraza Elizen Historia Erromakoarenetik begiratu izan dugunontzat Eliza horren izaeran non hasten den eliztasuna, eta non naziotasuna ongi bereiztea, izan ere hain daude loturik elkarri. Azken finean, horrelaxe egin nai izan baita Historia hori.

Herri armeniarraren kultur historia ulertezina da bere Elizaren historiarik gabe. Konformidadean, inoiz gutxitan ikus daitekeen indarrarekin garatu izan da armeniarren artean, besteak beste, kultura idatzia, hainbat kasutan itzulpen bidez kultura handien arteko zubi eta gordairu izateraino (Greziako hainbat idazlan klasiko handi itzulpen haiei esker salbatu ahal izan baita, orijinalak galdu ondoren).

Armeniara ere Kristautasuna hizkuntza arrotzez heldu zen, sírieraz, eta bere lehen mendean (IV. m.) liturgia eta elizkizunak hizkuntza horretan eta grekoz egin ziren, nahiz eta uste behar den predikurik egin zela armenieraz ere. Erregeren kristautze-erabakiak, gizartean ere gorputz-hartu ahala, hizkuntz hautu baten premia areagotuz joan zen, harik eta Mesrop

Maxtotz-ek armenierarako alfabeto egoki bat sortu zuen arte (392/406). Ondoko mendean jarri ziren kultura kristau eta nazional baten oinarriak: V. mendea da armenierazko literatura klasikoaren Urrezko Gizaldia. Herentzia horren lehen jabe instituzionala Eliza izan zen, eta Herri osoa aldi berean.

Handik honakoa historia aberatsa izan da, Erevan-go Matenadaran Museoan, edo Veneziako San Lazaro Irlan ikus daitekeenez (hain zuzen, orain amabosten bat urte Lan Kide Aurrezkiak Euskal Herrira gonbidatu zituen monje abeslarien Monasterioan). Harritzekoa da hainbat mendetan Estaturik gabeko herria izan den batek (baina inoiz, beste hainbatetan, bat baino gehiago izandakoa ere bai) nola garatu eta zaindu ahal izan duen ondasun kultural hori guztia.

Estatu armeniarrak desagertu zirenetik, eta Inperio handien menpe bizi behar izan arren (Pertsia, Bizantzio, Bagdad arabiarra, Mongolak Ertasiatik, Turkia), armeniarrek Eliza nazional horretan izan dute babesa, 1895 eta 1915. etako genozidioen aurretik eta ondoren ere. Munduan zehar barreiatuta ageri zaigun herria (Erdi Arotik datorren Diaspora, eta XX. mendean areagotua) bere elizetara biltzen da, Frantzian bezala, Kanadan, Estatu Batuetan edo Argentina eta Italian. Aberritar guztien etxeak dira Eliza Armeniarraren elizak, nahiz eta hemen ere modernitatearen eta sekulartasun kulturalaren arazoa osorik argitu gabe duten.

Testuinguru historiko eta sozial horretako gizona dugu Karekin I.a. Elkarrizketa-liburu honetan, ba, interesgarria gertatu zaigu Elizaren kulturatze nazionalaz zer dioen jasotzea, gainerako kristau Eliza handienen ondoan bestelako eredu kulturataile bat erakusten baitu.

Kulturak kristautu, ala Elizak kulturatu?

Budismoa, Islama nahiz Kristautasuna dela, erlijio berri bat herri berrietara eramatean bi kulturen arteko topaketaren aurrean gaude. Fedeak, historikoki beti, bere aldian aldiko gogo-

etan eta azalpen sozialean kultur jazkera jakin bat darama bere baitan, kristau herri zaharragoetatik dakarrena.

Bi gertakari horiek (*fedea* eta *kultura*) ongi bereizi nahi izanda ere, lanak izango ditu predikari etorri berriak topatutako herri bakoitzari mezua herri horri dagokion kultura bidez eta hizkuntzaz ematen. Zenbaitetan, gainera, liburu sakratuek (Biblia, Korana) beren hizkuntza sakratua dutela esango da, kulturatze-prozesuari oinarrizko hesi bat ezarriz. Eta horrelako eragozpen teologiko-juridikoak metatuz joan daitezke, gainera, liturgia eta fedezko ospakizunak hizkuntza sakratu eta ezkuturara biltzen baldin badira, herri-hizkuntzekiko eliz mesfidantza eta susmoak areagotuz.

Nola bizi eta ikusi izan du, ba, Eliza Armeniarrak eliz kulturatzearen arazo hau?

Eliza kristau honek V. mendeaz geroztik eliz kultura osoa, ospakizunak, predikua eta abar oro hizkuntza nazionalean egin izan ditu, eta proiektu-modu hori bideragarri izan zedin, itzulpen-lan erraldoia burutu zuen, eta herri-herriarekikoak ez ezik, jende eskolatu eta eliztarraren jakitatea ere hizkuntza horretan eman, Teologiatik hasi eta Filosofia, Zuzenbide, Medikuntza nahiz Historiografiaraino. Erdi Aro eta Aro Modernoaren parte on batean Mendebaldean bezalatsu han ere elizgizonek egin zuten kultur lana, baina ez grekoz (norbaitek espero zezakeen bezala), armenieraz baizik.

Hizkuntz hautapen horrek, ordea, ez zuen berez isolamendurik ekarri, izan ere Eliza Armeniarra bera izan baita historikoki eliz itzulpenak ez ezik sekularrak ere sustatu eta egin dituen, lanbide horretan sekulako tradizio iraunkor eta oparoa erakutsiz. Itzulpen armeniarren historia harrigarrienetakoa izan zen Erdi Aroan zehar, gerora Diasporarekin ere indar-berritu zena.

Karekin-ek Oxford-en sentitu zuen, beste inon baino bortizago, Herri eta Eliza armeniarren erakunde- eta kultur tradizioak batera eta ausartki landu eta erakutsi beharra, hain zu-

zen bestalde Mendebaldeko balioak ulertu eta bereganatzeko ahaleginik saiaturienak egiten ari zen une eta lekuan.

Eliz bizitza eta nazio-kultura elkarrekin uztarturik joan direnaren komentzimendua onarturik dago armeniarren artean, eta Karekin-ek ere ongi azpimarratuta utzi nahi du hori:

Nolanabi ere, Armeniaren kristautzea ez da izan egun jakin bateko eta gertakari bakarreko jazoera bat, erret ediktuaarena bezalakoa, adibidez; aitzitik, gertakari-katea batean joan da mamituz [IV.aren basieratik] V. mendearen hasierara garamatzen ibilbidean. [...].

Kristautzearen bilakabide honek bere gailurra V. mendearen hastapenetan izan zuen, San Mesrop Maxtotz-ek alfabetoa asmatu zuenean, eta Eskrituren eta Liturgi testuen itzulpen-lan handia egin zenean. Orduan ikusi zuen herriak fede berrian bere erlijioa. Horixe izan zen kulturatzearen asebetetzea. Aldi honen aurretik, herriak ezin zuen erlijio berriarekin familiartekotasunik izan, Liturgia grekoz ematen baitzen, edo sirieraz, eta artean ez zegoen Bibliaren itzulpenik. Kristau fedea, orain armenieraz emana, herriaren bibotz-bizitzetara sartu zen, Jainkoaren Hitza bere hizkuntzan entzuteko parada izatean. San Mesrob Maxtotz-en biografo Koriun-ek dioen bezala: "Jainkoak armenieraz hitz egin zuen".

Gaur egun, herri armeniarrek Estatu burujabe bat du, Kaukason, nahiz eta arrisku eta mehatxurik ez zaion falta inguruetan (Azerbaijan, Turkia), eta Diaspora indartsu bat ere bai Mendebaldean (Frantzia, Kanada eta EEBBetan bereziki). Elizak hor ere zeregin erlijioso eta sozio-kultural bateratzailea duela gogoratuko digu Karekin-ek, batzuetan hizkuntzaren hedapenari laguntzeko, eta beti gisa batean nahiz bestean kultur balio eta ezaugarriak zaintzeko, transmisio-kateak hain ahulak gertatzen diren kasuetan hain zuzen:

Ezagutu dut, bai, neuk ere Estatu Batuetan hizkuntza galdu duen bainbat armeniar, baina familiako obitura eta

usario, jai, etab. maite dituen. Honelakoentzat Eliza da beren kultura armeniarren lehenengo etxea. Eta berezkoa da hori: Eliza armeniarren bermea ere bada, nazio baten partaidetasun-segurtapena; guztiek aurki dezakete bertan berriazko tradizio kulturalak adierazitako kristau fedea, bizitasun osoa gordetzen diena, gu ez baikara iraganeko Eliza bat.

Horra, ba, bi baieztapen historiko: Elizak sostengatu du Armeniaren herritasuna, ez gara iraganeko Eliza zaharkitu bat. Karekin-ek argitan utzi nahi dituen bi balioespen hauek beren pisua dute, noski.

Eliza Armeniarren funts historikoa erakusteko bi armenologoren hitzak erabili ditu Karekin-ek (N. Adontz, K. Bakshi). Lehenengoak Biblia armeniarren betekizun kultural-historikoa azpimarratu du: “armeniarrentzat Aro berri bat ireki zuen Bibliaren itzulpenak, lumaz baliatzera eraman zuen gure herria, eta zibilizazioen artean, zegokien lekua hartzera iritsi ziren herritarrak”. Kim Bakshi-ren hitzekin, eskuizkribu armeniarren historia erlijioso-kulturala da Karekin-ek nabarmendu nahi izan duena: “Etengabe egin dira aldakin berriak, milaka aldiz errepikatu dira testuak, behin eta berriz irudi-argiztatu dira; kontaezin ahalako ebanjelio-liburu horiek izan dira umiliazioan, ezbehar gordinenetan, inoren bizimoduak edo moral arrotza jasatera bortxatuak izanik ere, gizaki bakoitzak duen esanahi sakonaz herriari hitz egiten zioten liburuak, funtsezko askatasuna eta izpirituen indarra erakutsiz”. Horregatik:

... herriaren bizitzan, gure kultura nazionalean eta liturgian lekuri bebinena aitortu dio beti gure Elizak Bibliari.

Arrazoi horiek guztiengatik da, zalantzarik gabe, miresgarria liburu armeniarren historia, sufrikarioan eta erbestean ere gizon-emakumeen segidatasun kultural-historikoa segurtatu duen tresna isil eta hitzuna izan delako. Genozidioaren egunik latzenetan ere, familiek eta gizabanako iheslariek berekin era-

man ohi zituzten etxeko liburu maiteak, gainerako ondasunak galtzean ere: ez da falta izan anekdota hunkigarrik.

Liburu armeniarren historia, bistan da, batik bat Elizaren eskutik joan zenez, Karekin-ek Elizaren leku kulturala irmoki defendatzen du egun ere (*car en Arménie on ne peut pas séparer la culture de la religion*), baita modernotasunari gorputz-ematean ere.

Erromak, oro har, urrunago (baina ez ezezaguna, bestelako-rik behar izan duenean: Polonia, Kroazia edo Irlanda, adibide), urrunago duen arrisku bat izan dezake Eliza Armeniarrak: armeniaratasuna Elizarik gabe ezin ulertua. Garai bateko gure “euskaldun, fededun” gogoraraz dezakeen ustea, alegia. Hala ere, esan beharra legoke Armeniaren kasu historikoa, eta gaurko egoera, hurbilago dagoela juduen historia erlijioso-kulturaletik, zenbait herri katoliko erromatarretan bizi izandakoetatik baino.

Esperientzia sobietarraren ondoren, Armenian erlijio-askatasuna Konstituzioan eta Estatuko politikan dago, eta bestelako-rik pentsa ezina da, noski, baina egoera horrek ñabardura berezi bat du han:

Egun Armenian Konstituzioak erlijio-askatasun osoa bermatzen du, Eliza Armeniarra Eliza nazional bezala ezagutua delarik [azpimark. gurea da], egitate historiko ukaezina baita bori, baina gure Elizari ez zaio pribilegiorik ematen.

Bestalde, lehengora itzuliz, Elizak segurtaturiko jarraitasunak ez du esan nahi, ordea, aldakuntza eta etenik gabeko isurian joan denik kultur historia armeniarra, eta modernotasun bizi baten erraietan dago Historiak ekarri dituen aldaera orokor horietaz jabetzea, eta behar diren molde berriei bide ematea: “ez gara Eliza zaharkitua”, dio Karekin-ek (ikusitu dugu).

Eguneratzearen ahaleginen artean dago, hain Elizarena eta hain herriarena den armeniera klasikoaren (*grapar* deituaren) oraina eta etorkizuna. Gaur egungo dialektoen artean (bi barruti handitan banaturik dauden hizkelgien artean) ez da *gra-*

par hori bizirik ageri, nahiz eta Liturgia eta eliz bizitzan bizirik dagoen. Horregatik, Eliz Guraso armeniarren idazlanak armeniera modernoan eman beharra dago, Karekin-en asmotan. Berriz ere ondare kulturalari jarraipidea urratzen, beraz...

* * *

Ekialdeko (eta munduan barreiatutako) Eliza Armeniarrak eliz kulturatzearen aparteko eredu eta historia erakusten ditu, Erromaren menpeko herri katolikoetatik guztiz urrun egon direnak, eta beregaintasun osoan loratutakoak. Ekialdeko Ortodoxia klasikoek ere ezin izan du naziotasunari hain atxikia ibili, eta herritarrekin halako gidaritza kultural hurbila eraman. Azkenik, Eliza etiopiarrek Abisinian, edo koptoak Egipton, eraturiko Elizenak izan daitezke armeniarren antzeko kasuak, baina horiek ere alde handiak dituzte Armenia eta beronen kultura eta historiarekiko (gutxienez, besteok Hirugarren mundu pobreak daudelako).

Diaspora zaharra izan du Armeniak, eta XX. mende honetan zabaldu baizik ez da egin hori. Jada 1.200 urte beteak zituen Biblia armeniarra, hainbeste aldiz eskuz berridatzia, Amsterdam-en inprimatu zuten lehenengoz (1666), ez Armenian. Lehenagotik, Indiatik Krimeara, Poloniatik Iranera, Amsterdam-etik Venezia eta Jerusalem ibilia zen liburu hura, eliza eta familietan; gero, Buenos Aires-tik Los Angeles-era iritsi dira armeniarrak eta beren Eliza; Parisen, Lyon edo Marseillan daude, Lisboa, New York edo Tokion daude, azkenik.

Estatu bat baino gehiago izandako herri hau (Ziliziako Armenia Txikia, eta Kaukaso aldeko Armenia Handia), Gurutzatuekin harremanetan ibili zen; Ekialdeko izanik, Europako gizarte eta kulturari begira bizi izan da.

Jakitunen eta Inperioen hizkuntzak ikasi zituzten armeniarrek (grekoa Bizantzion, pahleviera Pertsian, arabiera Bagdad eta Damas-en, turkiera Istanbulen), baina zerbitzari eta menpeko izanik (Bizantziok *tema* armeniar bat ere sortu zuen), eta

agintari ere (Bizantzioko enperadore armeniarrek: Dinastia Herakliotarra eta Mazedoniarra), hizkuntza nazionala hornitu eta aberasteko erabili zituzten haiek: gorde eta beti eskolatutako mintzaira nazionala galdu gabe.

Herriartean guztiz nazioarteko izanik herri-nortasuna nola segurtatuko dabil gaur egun ere herri hau, baita hizkuntzan ere.

Hizkuntz jarraipen horretan Eliza Armeniarra lehen protagonista izan zen (eta da: gogoan izan bere babesean eraiki izan direla Erbeste zabaleko hau-ikastetxeak), batez ere Estaturik gabe aurkitu zirenean, edo Diasporako barreiaketa arriskugarriari aurre egin behar izan ziotenean, diotenean. Eta halakoxe indarrarekin egin zuten dena, ze Erevan hiriburuko eskuizkribuen altxor paregabearen ondoan beste lau dira bereziki aipatzekoak, laurak ere elizgizonek zainduak: Jerusalem, Viena, Erroma eta Venezia. Paradoxaz, azken hiru hauek katoliko erromatarrak, Erromak ere Eliza Armeniarraren tradizio kulturalaren bideak hartu behar izan baitzituen armeniarren artean presente izateko.

Karekin da historia guzti horren gaurko bidegurutze modernoan Armeniak duen lekuko estimagarri bat, eta beronen hitz laburretan jaso nahi izan dugu Kristau Eliza baten kulturatzearren betiereko oroimen gaurkotua.

Joseba Intxausti
Donostia, 1999-05-04